

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.1.13>
821.163.41.09-13:398

Новак ковач и Раде неимар – историјске личности и књижевни артефакти

Росанда В. Бајовић*

Гимназија „Слободан Шкеровић“, Подгорица

Кључне ријечи:

Новак ковач
Раде неимар
позни средњи вијек
усмена традиција
историјски факт
књижевни артефакт
симболички поредак

Апстракт

У раду су излажу подаци о Новаку ковачу и Раду неимару као историјским личностима, као и њихове представе у усменој традицији и књижевном наслеђу. Иза њихових имена налазе се историјске личности из позног средњег вијека. Попримајући симболичке конотације, Новак ковач и Раде неимар надрастају реалност постојања ковача Новака из Котора и каменоресца из Бара Рада Боро(је)вића Бјелмужевића. То показујемо пјесмама из збирки Вука Караџића, али и десетерачким пјесмама из *Босанске виле*, Богишићеве, Краусове, Херманове, Петрановићеве збирке, те рукописном грађом Которског архива, средњовјековним записима и натписима, као и примјерима писаног наслеђа. Будући да су они типски ликови помагачи, у усменој традицији нема засебних дјела о Новаку ковачу нити о Раду неимару. (примљено: 12. фебруара 2022; прихваћено: 15. маја 2022)

Име јунака у песми и историјској збиљи (тј. у историјском извору) може, али не мора бити једнако. У песми функционишу различити начини номинације ликова: детопонимно презиме (Сибињанин, Смедеревац, Сењанин) супституише право; ознака занимања или друштвеног статуса (Неимар, Барјактар, Краљевић, Бановић) функционише као презиме; патрионим је једнак етнониму (Маџарин, Бугарин) или се номинација изводи на основу неке особине коју поседује носилац презимена (Мали, Огњени). (Kleut, 1990: 101)

1. Новак ковач – историјска личност и лик у епској биографији Марка Краљевића

У литератури се наводи да се иза Новака ковача као лика усмене епике налази позносредњовековни Новак ковач из Котора. Тврдећи да се у позадини Новака ковача из Подруговићевих пјесама „Марко Краљевић и Муса кесеџија“ (Караџић, 1988: 292) и „Марко Краљевић познаје очину сабљу“ (Караџић, 1988: 250) налази которски ковач Новак, Килибарда истиче:

Епске личности Новака ковача нема нигдје у нашој епици, сем у пјесмама које су из постојбине Подруговића, Старца Милије и Рашка, из крајева у којима су се рађале легенде о Мрњавчевићима, и с којим су историјски Мрњавчевићи имали живих веза и додира. У пјесми из Македоније Вукашинову сабљу ковао је Јањо из Солуна, а једну је Марко купио у Цариграду. (Килибарда, n.d.: 81)

У пјесми из необјављених рукописа Вука С. Караџића „Марко Краљевић огледа сабљу“ (Караџић, 1974: 134), Марко купује сабљу „од Новака кулунџије млада“ (стих 3), а „сабља кошта три товара блага / све жутије мљетачки дуката“ (стихови 5–6).¹

Вук Караџић је једну од пјесама о Марковом препознавању сабље краља Вукашина записао од Трговца из Босне, у Сремским Карловцима године 1815, и унио је у другу књигу *Српских народних пјесама* – иза Подруговићеве пјесме „Марко Краљевић познаје очину сабљу“ (Караџић, 1988: 250) – насловивши је „Опет то, само мало друкчије“ (Караџић, 1988: 253). И у другој књизи Вукових необјављених рукописа налази се пјесма „Марко Краљевић познаје очину сабљу“ (Караџић, 1974: 131). Потребно је прићи са опрезом Килибардиној претпоставци да је Трговац из Босне пјесму о Марковом препознавању очеве сабље могао чути у Сремским Карловцима па је препјевати (Килибарда, n.d.: 75).

1 Пишући о епској биографији Старине Новака, Бошко Сувајдић напомиње да Новак ковач као „типски лик мачара у епској поезији Срба [...] није директно повезан са историјском димензијом конституисања лика Старине Новака“ (Сувајдић, 2005: 210) – и, позивајући се на необјављену докторску дисертацију Октава Пауна (Octav Paun) *Новак и његова дружина у румунским и српскохрватским народним песмама*, додаје: „Интересантна је чињеница да се Новак као ковач може срести и у неким од румунских варијанти. Новак носи ковачко одело, познаје ковачки занат“ (Сувајдић, 2005: 210).

„Верујемо да кад једном упознамо чињенице везане за усмено стваралаштво, морамо престати са покушајима да нађемо изворник било које традиционалне песме“ (Lord, 1990: 180).

Истичући да међу пјесмама о мегдану Марка Краљевића и Мусе кесеције, осим Подруговићеве, једино још у 73. пјесми зборника Кирила Пенушилског Марко Краљевић признаје да је Муса бољи јунак од њега („појунак от мене“), Звонимир Костић наводи и друге пјесама о мегдану Марка Краљевића и Мусе кесеције – од којих су три у Богишићевом зборнику, двије у зборнику Дебељковић-Бован и по једна у Милутиновићевој, Томићевој и Красићевој збирци (Kostić, 2002: 115). „Све, међутим, објављене песме остају у сенци оне коју је Вуку у перо казивао његов омиљени казивач Тешан Подруговић“ (Kostić, 2002: 172).

И Подруговићева пјесма „Марко Краљевић познаје очину сабљу“ оставља у сјенци све пјесничке варијанте о Марковом препознавању сабље рањеног, а потом убијеног му оца краља Вукашина. Владан Недић са правом истиче да је епски лик Марка Краљевића првенствено обликовао Тешан Подруговић (Недић, 1990: 31). Након што саопштава да је Вук Караџић до 1833. године објавио шеснаест пјесама о Марку Краљевићу од којих је девет Подруговићевих, Недић закључује: „Оволики број Подруговићевих песама о једном јунаку, и то најбољих песама, морао је преко Вукових књига утицати чак и на савремене певаче, а немоли на позније“ (Недић, 1990: 31–32). Томо Маретић наводи 43. пјесму у II тому Зборника Матице хрватске као пјесму која је израсла из Подруговићеве пјесме „Марко Краљевић и Муса кесеција“ (Maretić, 1966: 196).

Међу епским ковачима, Новак ковач је издвојен захваљујући пјесмама Тешана Подруговића који је поријеклом из Голије, са простора који није далеко од Котора – града у коме је живио ковач Новак, о чијем постојању свједочи архивска грађа из четрнаестог вијека. Односно, Подруговић је са простора на коме, како се претпоставља, стасава усмено казивање о Мрњавчевићима.² Полазећи од Ковијановићевог рада „Новак ковач“, који говори о Новаку ковачу као историјској личности, Бошко Сувајџић наводи: „Он је мајстор из Котора, који је постао популаран највише јер се ‘у немирна времена надирања Турака од Марице до Косова, Зета, расадник народних предања о Мрњавчевићима, грозничаво оружала“ (Сувајџић, 2005: 210). На Новака ковача као историјску личност из средњовјековног Котора указује и Павле Мијовић: „Мачари, као Новак ковач (Novacus spatarius Cathar) поменут године 1396, постају легендарни јунаци народног епа“ (Мијовић, 1970: 304).

2 Светислав Стефановић прихвата претпоставку Лазара Мирковића и Јована Томића да је усмена традиција о Мрњавчевићима настала у Херцеговини, и закључује да су усмене пјесме о Мрњавчевићима одатле лако могле dospјети у Приморје и Црну Гору, одакле се преносе „у Македонију, Марков Прилеп, и одатле се после шире на све стране, потамњујући и потискујући постепено ону ранију првобитну локализацију у југозападној Херцеговини“ (Стефановић, 933: 294). Георгије Александрович Острогорски (Георгий Александрович Острогорский) сматра непоузданом тврдњу Мавра Орбина да је Мрњава, отац краља Вукашина и деспота Угљеше Мрњавчевића на двор цара Душана дошао из Ливна (видјети Острогорски, 1965: 38). У литератури је већ истакнуто да се у овом случају Мавро Орбин (Орбин, 1968) позива на Лаоника Халкокондила (Λαονικόσ Χαλκοκονδύλης).

Поред Новака ковача, Ристо Ковијанић наводи имена и других средњовјековних ковача из Котора:

Ако су на мач урезали своје иницијале Марко Новаков и ковач Вукосав или Вукашин, онда су ти иницијали сачувани у стиховима народне пјесме „Марко Краљевић познаје очину сабљу“:

*Једно слово Новака ковача,
Друго слово Вукашина краља,
Треће слово Краљевића Марка
(Ковијанић, 1988: 92).³*

Семантизација „три слова ришћанска“ на сабљи краља Вукашина у наведеној пјесми Тешана Подруговића на показани Ковијанићев начин не би се могла прихватити дословно, чак ни ако би се претпоставило да је постојала баш таква сабља краља Вукашина као историјске личности. За значење усмених епских пјесама ирелевантно је да ли је ван њих постојао ковач Новак о коме, полазећи од Владимира Ђоровића и Јована Томића, говоре Ристо Ковијанић и Иво Стјепчевић – ковач који је године 1396. у једном документу у Которском архиву поменут као *Novacus spatarius Cathar* (Ковијанић/Стјепчевић, 1957: 148).

Описујући сабље које је саковао Новак ковач у пјесми „Марко Краљевић и Муса кесеџија“, Подруговић је могао поћи од свијести о которском ковачу Новаку, али и историјска позадина традицијског лика улази у симболички поредак. Теоријски посматрано, Подруговић није морао знати да ли је позно-средњовјековни которски ковач Новак постојао. У пјесми „Марко Краљевић и Муса кесеџија“ мјесто у коме Новак ковач кује сабље Муси кесеџији и Марку

3 Ристо Ковијанић појашњава: „У Котору је израда мача трајала неколико дана, без украсних радова. Ковач с помагачима ковао је ‘црне мачеве’; други помагач их је оштрио на тоцилу. Ковач-мачар дотјеривао је те мачеве, глачао их, калио и давао им сјај. На ручице скупљих мачева, поред крснице и јабуке, прављене су главе орла или лава“ (Ковијанић, 1988: 91–92). На истом мјесту, Ковијанић наводи да је говорење о ковању сабље Страхињића бана у пјесми Старца Миље „Бановић Страхиња“ (Караџић, 1988: 196) реалистично: „Ковала су сабљу два ковача, / два ковача и три помагача, / од нећеље опет до нећеље“ (стихови 650–652). Ковијанић говори и о штитовима као историјским фактима, али и штитовима и калпацима као артефактима у фрескосликарству и усменој епци: „Видимо их на фрескама наших средњовјековних манастира. Историчари кажу да је Реља (Охмућевић) имао на шлему и штиту усликан свој властити грб са орлом раширених крила. Цар Душан је добијао штитове ‘израђене на словенски начин’. Народни пјесник описује српске јунаке са оклопима, штитовима, калпацима и челенкама. Крвава Марица ‘трноси коње и калпак’ (1371). У перашкој епској пјесми дугога стиха каже се да су Турци подметнули испод коња ‘штитове’, те му се ‘по њима коњиц добар потакнуо’. Косовка дјевојка је из кржаве Ситнице уграла ‘калпак и челенку, сву од срме и чистог злата; на калпаку кнежева биљега’. Познао је Васојевић Стево и узвикнуо: ‘Ова капта Бошка Југовића!’. На челенци Васојевић Стева су ‘шипке од челика’, које му падају на рамена, ‘да јунака од мачева бране’.“ (Ковијанић, 1988: 112). Исти аутор наводи и ријечи вјеренице Максима Црнојевића из Милијине пјесме „Женидба Максима Црнојевића“ (Караџић, 1988: 378), упућене своје вјеренику, након сазнања да је у под његовим именом у сватовима Милош Обренбеговић: „Од копља ти градили носила, а од штита гробу поклопнице“ (Ковијанић, 1988: 112). Свијест о развијеном занатству у приморју баштини и обраћање Вука Мандушића владици Данилу на крају Његошевог *Горског вијенца* (Петровић, 1966: 163): „На мору је од свашта мајсторах, / би л’ ми могли пушку прековати“ (стихови 2808–2809).

Краљевићу се не помиње директно, али се за Марка Краљевића, који се упутио на мегдан са Мусом кесецијом, каже: „Оде право у приморје равно“ (стих 165). Након одметања од цара у Стамболу, приморје је станиште Мусе Арбанаса и у исказима турског цара и Новака ковача, а и сам Муса кесеција у свом монологу, у уводном дијелу пјесме, поручује да ће се од цара у Стамболу одметнути у равно приморје – „вјешаћу му хоће и хаџије“ (стих 15). Знаковито је да у пјесми „Марко Краљевић и Муса кесеција“ вино не пије Марко Краљевић него Муса Арбанаса. Док „вино пије Муса Арбанаса“ (стих 1), Марко Краљевић се налази у тамници цара у Стамболу.⁴

Уз име Муса Арбанаса у првом стиху пјесме „Марко Краљевић и Муса кесеција“ Вук Караџић напомиње: „Арбанаса је мјесто Арбанас или Арбанашанин“ (Караџић, 1988: 292). Биће да се иза лика Мусе кесеције у епској пјесми налази историјска личност Муса (Мојсије), који је био у служби Ђурђа Кастриотића, пронареченог Скендербега. У пјесми Андрије Качића Миошића „Цар Мемед по крипости издаје намисли погубити Скендербега на 1454.“ (Каџић, 1946: 75) опјеван је неуспјешни покушај Мусе Арбанаса, који је напустио свога господара Скендербега да би дворио отоманског цара, да би се, након неуспјеха да савлада Скендербега и критике цара у Стамболу, Муса одметнуо од турске власти и вратио Скендербегу.⁵ Један од стихова исте Качићеве пјесме гласи: „Ал не мучи Арбанасин Муса“ (Каџић, 1946: 77), као што у њој уз Мусино име скоро без изузетка стоји атрибут капетан. Исти Муса капетан је лик у „Писми од боја Јуре Кастриотића с пашом Амеџом и с Дибран пашом“ (Каџић, 1946: 74). „Пјесма Вукова II, 67 (из које је настала 43. пјесма из зборника Матице хрв. II) добро је упамтила да је Муса био Арнаућин, да је неко вријеме стајао у служби султановој, а послѣје му постао најљући непријатељ, како се то види одмах из првијех стихова“ (Maretić, 1966: 196).⁶

4 Вук Караџић у *Народној Српској пјеснарици*, објављеној у Бечу године 1815, у вези са епским ликом Марка Краљевића истиче: „Гди се год Србски език чуе, ту се чују и песне о њему, кое се по највише починју: Пије вино Краљевићу Марко“ (Караџић, 1965: 107). Инвертована позиција је и у сусрету мегданџија: Муса Арбанаса дочекује Марка Краљевића, на начин на који Марко уочи мегдана дочекује своје противнике. Љубомир Зуковић се пита зашто се Марко Краљевић, као изузетно снажан човек, није придружио Муси кесецији у бунту против турског цара, „већ ће га чак убити у име оног истог цара у чијој је тамници он сам, такође, био жив сахрањен“ (Zuković, 1985: 26). И поред свијести да би се на то питање могли тражити различити одговори, Зуковић сматра да је тачном одговору најближе то да је пјесма „Марко Краљевић и Муса кесеција“ могла настати у времену кад је било свјеже сјећање на вазалство Марка Краљевића. Тиме се превића тежиште пјесме, јер пјесничка мотивација тамничења Марка Краљевића управо је у томе да се он не би противио турском цару. Марко Краљевић се, након мегдана са Мусом кесецијом, не враћа у Стамбол: „Оде Марко бијелу Прилепу, / оста Муса уврх Качаника“ (стихови 279–280), што значи да је он својим мегданом са Мусом кесецијом ослободио и себе и турског цара. Три су пјесме о Марку Краљевићу у другој Вуковој *Пјеснарици*, из 1915. године, и све три су записане од Тешана Подруговића. Прва међу њима је насловљена „О Марку Краљевићу и Муси Кесечјији“. Та пјесма је у другој Вуковој књизи *Српских народних пјесма* добила наслов „Марко Краљевић и Муса кесеција“.

5 Завршна строфа наведене Качићеве пјесме позива се на ауторе који су у млетачким изворима познати као историјске личности: „Посли Муса бољи јунак бише. / Барлецио и Сегредо пише: / Хиљаду је глава одсикао / И срамоту своју освитлао“ (Каџић, 1946: 79).

6 Ако је прототип за лик Мусе Арбанаса у усменој епизици Муса из дјела *Прича о животу епирског кнеза*

Сабљама које је мегданџијама саковао Новак ковач, а које су током мегдана саломљене, у опису мегдана није дато више важности него копљу и буздовану, као оружју које су мегданџије приграбили у наставку борбе. Сабље Марка Краљевића и Мусе кесеџије нијесу само у функцији приказивања односа физичких снага њихових власника, односно, тежиште пјесме није у Марковој заштити турског цара колико је то његов однос према себи и Новаку ковачу. Сабља је, у том погледу, само медијум. Марко Краљевић је преко сабље коју му је Новак ковач саковао, након изласка из тамнице турског цара, доведен до спознаје да постоји неко пред ким се заустављају његове могућности. Он надраста самог себе тек након мегдана са Мусом кесеџијом, ријечима: „Јаох мене до Бога милога! / ће погубих од себе бољег“ (стихови 267–268).⁷

Скендербега (Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis) – чији је аутор скадарски католички свештеник Марин Барлети (Marlino Barlezio), који се након турске опсаде Скадра године 1478. склонио у Падову, и тамо написао поменути Скендербегову биографију – онда је Никола Банашевић у праву кад сматра да је неубједљива тврдња Јована Томића да је Муса кесеџија одметник Јеген-паше, са краја седамнаестог вијека: „Примећујем прво да подударност у терену рада епске и историјске личности није тако строга како тврди Томић [тумачећи пјесму „Марко Краљевић и Муса кесеџија“]: у поменутој Вуковој песми, Муса се одмеће у Приморје а терен Јеген-пашиног рада била је унутрашњост Балканског Полуострва“ (Банашевић, 1935: 102–103). Као други аргумент против Томићевог начина идентификовања историјске позадине епског Мусе кесеџије у Подруговићевој пјесми, Никола Банашевић наводи: „У песми Ђуприлић лично иде с војском против Мусе и бива заробљен и везан, а Јеген-паша је стварно разбио војску коју је предводио серашћер Хасан-паша а не Ђуприлић који је тада био везир. Да су певачи опевали догађаје с краја XVII века, којима су присуствовали или о којима су слушали, они би пре поменули Хасан-пашу, који је стварно командовао војском, а не би га заменили везиром Ђуприлићем, који је доносио одлуке у Цариграду. Ђуприлић се у песми не јавља због свог рада против Јеген-паше него због тога што је временом постао тип везира у народним песмама, како то добро примећује А. Вајан“ (Банашевић, 1935: 103). Банашевић наводи и запажање Андре Вајана (André Vailant) да је позицији везира Ђуприлића у усменој епизи „многоструко допринело његово име које улази у десетерац као друга половина стиха: *Ђуприлић везира, хоџа Ђуприлићу* (Банашевић, 1935: 103). У Подруговићевој пјесми „Марко Краљевић и Муса кесеџија“ саопштава се да је турски цар у напад на Мусу кесеџију, због његовог зулума, послао Ђуприлић-везира са три хиљаде војника (видјети стихове 28–29), као и то да Муса кесеџија заточеног Ђуприлић-везира, након борбе са њим, у Стамбол шаље везаних руку. Султан га у Стамболу назива хоџом Ђуприлићем (видјети стих 47), да би му, након што му је предложио да ослободи из тамнице Марка Краљевића и пошаље га на мегдан са Мусом кесеџијом, као награду за тај предлог обећао на Босни везирство (видјети стихове 57–59). Усмена епска пјесма „Долазак босанског везира Ђуприлића у Травник“, коју је Наско Фрндић унио у антологију *Муслиманске јуначке пјесме* (Frndić, 1969: 213) казује да је Ђуприлић два пута био босански везир – односно да се Ђуприлић, након седам година везировања у Травнику, вратио у Стамбол и од султана поново добио везирство у Босни: „Ја ти ново везирство давам. / Па ти хајде Босни каловито“ (стихови 68–69). У Петрановићевој пјесми „Женидба Мирчетић Михајла“ (Петрановић, 1989б: 410) Марко Краљевић одсијеца главу везиру Ђуприлићу, што не припада аутентичном епском пјесништву, ни у хришћанској ни у муслиманској усменој епизи. Познато је да су пјесме Петрановићеве збирке, махом, у функцији квазипатриотизма. У литератури је већ истакнуто да Ђуприлић игра видну улогу у муслиманским усменим епским пјесмама, „које су се донекле контаминисале с песмама о Марку и Муси Кесеџији“ (Банашевић, 1935: 103).

⁷ У литератури је већ истакнуто то да је Марко Краљевић једини лик у српској усменој епизи који се након мегдана каје. Милош Н. Ђурић сматра да је Марко Краљевић тиме морални побједник над Мусом кесеџијом, „јер је духовно јунаштво више но телесно“ (Ђурић, 1997: 104). На другој страни, Муса кесеџија није савладан снагом Марка Краљевића, него је искоришћен тренутак заноса Мусе кесеџије гласом виле из облака, чиме је пала сјенка на јунаштво Марка Краљевића, иако је то на крају пјесме превладано покајањем. Владан Неђић указује на пјесничку индивидуалност Тешана Подруговића и преко лика Мусе кесеџије, који се памти само из његове пјесме: „Подруговић је извојевао двоструку

Пјесма „Марко Краљевић и Муса кесеџија“ захвалан је примјер за посматрање односа усменог пјесништва о Марку Краљевићу према миту. „Стари слојеви епске традиције огледају се у Марковом пријатељевању с вилом, као и у натприродним својствима Мусина трострука срца са заспалом гујом“ (Пешић, 1997: 148). Надреално у овој Подруговићевој пјесми није само себи циљ, него се односи на реалност. Да је Муса кесеџија бољи јунак од Марка Краљевића потврђено је на крају пјесме, мада је то раније наговијештено – ријечима Новака ковача да је бољем јунаку бољу сабљу саковао, односно стиховима: „Мусу б’јела пјена попанула, / Краљевића б’јела и крвава“ (стихови 224–225). Мусина снага се сасвим одгонета у свијетлу надреалних слика: троје ребара једних над другим и три срца јуначка, од којих се једно уморило, друго се разиграло, „на трећему љута гуја спава“ (стих 257) – „када се је гуја пробудила, / мртав Муса по ледини скаче“ (стихови 258–259). Одсијецањем руке Новаку ковачу и убиством Мусе кесеџије ножем из потаје, Марко Краљевић је антијунак, док се митским атрибутима Мусе кесеџије истовремено подупире култ физичке снаге Марка Краљевића у његовој епској биографији као цјелини.

Указујући на то да Жорж Едмон Раул Димезил (Georges Edmond Raoul Dumézil) „пореди староирску традицију о сину богиње рата Мече, који је имао три срца и у њима три змије: да га није убио јунак Мас Сеит те змије би порасле и потаманиле све живо“, Александар Лома (Лома, 1998: 204) напомиње да је тешко не сјетити се три срца Мусе кесеџије у пјесмама Вукове и Милутиновићеве збирке. У Милутиновићевој *Пјеванији црногорској и херцегвачкој* мотив три срца јуначка је у пјесми „Хавалац“ (Милутиновић, 1990: 590), записаној од стране попа Гаша Поповића Пипера, у којој су у сукобу од Авале Раде и Мујо Серхатлија, док је Марко Краљевић у улози коју има вила у Вуковој пјесми „Марко Краљевић и Муса кесеџија“.⁸

Знак митског је и у најпоетскијим стиховима Подруговићеве пјесме „Марко Краљевић познаје очину сабљу“, а односе се на сабљу коју је краљу Вукашину сковао Новак ковач: „Гледа сабљу мало и велико; / Нико ме се извадити не да: / Оде сабља од руке до руке, / Доћ’ у руке Краљевићу Марку, / Сама му се сабља извадила“ (стихови 81–85).

умјетничку победу: и приказао га најживље и обдарио га, иако противника Марковог, привлачним цртама (одметник од власти, пореклом из најнижих слојева, велики јунак). Тешану је, види се, била туђа национална пристрасност“ (Недић, 990: 32–33). Тек са краја Подруговићеве пјесме бива видно да исказ Новака ковача да је саковао „бољу сабљу, а бољем јунаку“ (стих 146), и то Муси кесеџији, није само констатација него је то и знак испитивања сујете Марка Краљевића. Након припреме за мегдан са Мусом кесеџијом, и то до хиперболичног цијећења суве дреновине, Марко Краљевић од Новака ковача захтијева: „Куј ми сабљу Новаче ковачу! / какву ниси прије саковао“ (стихови 124–125). Тиме што каже да је бољу сабљу саковао Муси кесеџији, у одговору на питање Марка Краљевића је ли коме бољу сабљу саковао, Новак ковач даје предност Муси кесеџији. Сама потреба Марка Краљевића да наведено питање постави указује на његову психичку несигурност, и поред физичке снаге коју је поново стекао након изнемоглости у турској тамници.

8 Доминантан мотив у пјесми „Халавац“ су три срца јуначка Серхатлије Муја, кога је погубио од Авале Раде: „Ал’ у њему три срца јуначка: / једно му се бјеше уморило, / а друго се теке разиграло, / треће става за то и не знава / и на њему змија кравосица. / Да се змија пробудила била, / би Радове очи извадила“ (стихови 69–75).

То што се у рукама Марка Краљевића сабља сама извадила не изражава његову физичку снагу, као опште својство усменог епског пјесништва о њему, него је у питању поетска сугестија. Ова приповиједна интенција је знак да сабља има нарочиту везу са Марком Краљевићем. На граници психологизма су Зуковићеве ријечи: „Вукашинова сабља као да и сама тражи освету“ (Zuković, 1985: 73). Три хришћанска имена на сабљи краља Вукашина у пјесми Тешана Подруговића припремају сусрет те сабље са оним коме је она намијењена.⁹

За разлику од Подруговићеве пјесме, Марко Краљевић другачије долази до сабље у пјесми „Марко Краљевић познаје очину сабљу“ која је записана од Трговца из Босне: „Ту се нико наћи не могаше, / тко би сабљу за благо купио“ (стихови 9–10). У том погледу, у истој су равни пјесма Трговца из Босне и пјесма из Вукових необјављених рукописа „Марко Краљевић познаје очину сабљу“. Поред тога, у њима је, за разлику од Подруговићеве пјесме, краљ Вукашин рањен на Косову. То је, дијелом, утицај магнетног поља Косова у српској усменој епизици. Упркос историји, у пјесми Слепице из Гргуреваца „Пропаст царства српскога“ (Караџић, 1988: 219) у Косовском боју се боре и три брата Мрњавчевића.

У усменом епском наративу, Новак ковач саковао је сабље краља Вукашина, Марка Краљевића и Мусе кесеџије. Сабља Марка Краљевића у Подруговићевој пјесми „Марко Краљевић и Муса кесеџија“ није описана директно, него објективним корелативом. Након питања Марка Краљевића, упућених Новаку ковачу: „Јеси л', Ново, сабљу саковао?“ (стих 130) и: „Је ли добра, Новаче ковачу“ (стих 133), долази огледање сабље: „Новак Марку тихо говорио: / 'Ето сабље и ето наковња, / Ти огледај сабљу каква ти је'. / Ману сабљом и десницом руком / И удари по наковњу Марко, /Наковња је пола пресекао“ (стихови 134–139).¹⁰

9 У пјесми „Преудаја љубе Тодора Поморавца“ (Меденица/Аранитовић, 1987: 160). сабљу из корица успијева да извади једино Тодор Поморавца као прерушени муж на свадби своје жене. Послије узалудног покушаја младожење да то учини, исту сабљу узалудно покушавају да изваде и вјенчани кум и стари сват, а потом сабља иде од руке до руке: „По два ваде а тројица држе, / ниткому се извадити не да. / А кад сабља до Тодора дође, / Тодор држи сабљу преко крила“ (стихови 105–108). Јелеазар Мојсејевич Мелетински (Елеазар Мойсејевич Мелетинский) говори о сабљи коју нико не може извадити из корица као митеми, као што указује на митске функције којима су појаве повезане на ширем плану: „Димезил уочава чак и у *Илијади*, у којој је принц-пастир Парис, тиме што је изабрао Афродиту, изазвао против себе Херу и Атену, које представљају друге 'митске' функције, и навукао рат“ (Meletinski, 1983: 280). Дешава се, међутим, да тумачење позадине усмене традиције у митолошком кључу непознато сведе на познато. У том погледу, не може се прихватити претпоставка Владимира Г. Алексића да је усмена пјесма „Марко Краљевић познаје очину сабљу“ рефлекс првобитног замјетка „учења о Вукашину као светитељу по обрасцу борца палог за свету хришћанску веру“ (Алексић, 2012: 96), јер тежиште све три пјесме о препознавању сабље оца Краљевића Марка у Вуковим збиркама није на Вукашину Мрњавчевићу него на Марку Краљевићу. Алексић закључује да Подруговићева пјесма о Марковом препознавању очеве сабље „приказује Вукашина као митског јунака јер је његово оружје из канија у стању да извуче само најстарији син“ (Алексић, 2012: 96). Други синови краља Вукашина, Андрија и Митар, не утичу на семантизацију Подруговићеве пјесме. У том погледу, они су изузети и знаковима поред пута у распореду имена на сабљи краља Вукашина. Сабља у тој пјесми физички се креће кроз простор а значењски и кроз вријеме – тиме што прво указује на онога који је сабљу саковао (Новака ковача), затим на онога коме она припада (краља Вукашина), а потом на онога коме је намијењена (Краљевића Марка).

10 Сабља краља Вукашина у Подруговићевој пјесми „Марко Краљевић познаје очину сабљу“ атрибуирана је као окована и бритка – „о бедри му сабља окована“ (стих 23), „а на једну сабљу оковану“ (стих

Централно мјесто мотивационе динамике пјесме „Марко Краљевић и Муса кесеџија“ је питање Марка Краљевића постављено Новаку ковачу приликом преузимања сабље: „Ој Бога ти, Новаче ковачу, / јеси л' икад бољу саковао“ (стихови 141–142), односно одговор Новака ковача на то питање: „Ој Бога ми, Краљевићу Марко! / Јесам једну бољу саковао, / Бољу сабљу а бољем јунаку: / Кад с одврже Муса у приморје, / Што сам њему сабљу саковао, / Кад удари њоме по наковњу, / Ни трупина здрава не остаде“ (стихови 144–150).

Не може се безрезервно прихватити тврдња Љубомира Зуковића да има хуманости у томе што Марко Краљевић, након одсијецања руке Новаку ковачу, том истом ковачу даје дукате, да се храни до краја живота.¹¹

Иако је ковач лик помагач, Новак ковач није пуки помагач у усменој епизици. Снежана Самарџија даје до знања да, за разлику од статуса осталих ликова помагача:

Статус ковача показује веома динамична решења. У општим формулама изузетност сабље истиче се ангажовањем „три ковача и шест помагача“ при изради изузетног оружја. Улога ковача подразумева његову директну повезаност са најзначајнијим епским атрибутима (ковање сабље, поткивање коња), те очекује да му припадне делокруг помоћника. Међутим, са мањим или већим одступањима и варијацијама, ковач ће открити непријатељске намере према јунаку. Тако Новак кује бољу сабљу Марковом (демонском) противнику, док налбатин Петар постаје Арапинов двојник, којем пресуђује изневерени побратим (Вук, СНП, II, бр. 67, 78; Ер, бр. 110). (Самарџија, 2008: 280)¹²

72), „припасао сабљу оковану“ (стих 79), „откуд тебе ова бритка сабља“ (стих 92). У пјесми Трговца из Босне сабља краља Вукашина је димишшија – „дај да видим сабљу димишшију“ (стих 15), „гледа Марко сабљу димишшију“ (стих 17), „Марко гледа сабљу димишшију“ (стих 37), „поред њега сабља димишшија“ (стих 69), док је у пјесми из Вукових необјављених рукописа сабља краља Вукашина атрибуирана као окована (видјети стих 40) и бритка (видјети стихове 6, 52, 76, 83). У литератури су већ истакнути атрибути сабље Марка Краљевића – „златна, окована, позлаћена, крвава, гола, танка, бритка, оштра, свијетла, самовољна, исписана, зарђала“ (Златковић, 2011: 24). Овим се списак њених атрибута не исцрпљује. У пјесми из Богишићевог зборника „Марко Краљевић и царева хазна“ (Богишић, 91) Краљевић се жали свом побратиму Алил-аги на то да ће на султановом дивану све сабље бити сјајне и свијетле, „а моја је мутна и крвава“ (стих 26). *Маркова сабља, (Алегорија у два дела)* наслов је драмског дјела Јована Ђорђевића (1872).

11 И одсјеченом руком и дукатима из руку Марка Краљевића, Новак ковач доживљава иронију судбине: „Рахљути се Краљевићу Марко, / Па говори Новаку ковачу: / 'Пружи руку, Новаче ковачу! / Пружи руку, да ти сабљу платим'. / Превари се, уједе га гуја, / Превари се, пружи десну руку, / Ману сабљом Краљевићу Марко, / Одс'јече му руку до рамена: / 'Ето сада, Новаче ковачу! / Да не кујеш ни боље ни горе; / А нај тебе стотину дуката / Те се рани за живота свога“ (стихови 151–162). На исти начин се, у сопственој сујети, српски цар Стефан опходи према Петру неимару у усменој пјесми „Зидане Манастије“ (Караџић, 1935: 126). Након што неимар саопштава да би могао љепшу цркву саградити да је било више блага, цар му вади очи и даје дукате да се прехрани, само што то неимар одбија. Отпохоћење Марка Краљевића према Новаку ковачу блиско је његовом отпохоћењу према сестри Леке капетана у Милијиној пјесми „Сестра Леке капетана“ (Караџић, 1988: 169).

12 Након говорења о неимару као традицијском лику помагачу, који се неријетко појављује у усменим епским пјесмама, Самарџија наводи лик берберина као рјеткост, као и друге ликове те врсте: „Од осталих епизодних, колективних ликова сусрећу се различито именовани: чувари, стражари на капијама

Међу пјесмама о Марковом препознавању очеве сабље, име Марка Краљевића уписано је на сабљи једино у Подруговићевој пјесми „Марко Краљевић познаје очину сабљу“. На сабљи краља Вукашина у пјесми коју је испјевао Трговац из Босне уписана су имена Светог Аранђела, Светог Димитрија и краља Вукашина (видјети стихове 40–42), док су у пјесми из Вукових необјављених рукописа на исту тему на сабљи краља Вукашина исписана имена краља Вукашина, љетњег Светог Ђурђа и Светог Димитрија (видјети стихове 44–49), при чему се саопштава да је Свети Ђурђе крсно име Краљевића Марка (што није изузетак у усменим епским пјесмама о њему).

У пјесми из Херманове збирке „Смрт Луке од Приморја“ (Hörmann, 1990: 173) на сабљи Марка Краљевића такође су три хришћанска имена. Осим имена Марка Краљевића, ту је име његовог оца Вукашина и име његове Јевросиме мајке – које се наводи прије имена његовог оца.¹³ На предлог од Приморја Луке (кога подржава стамболски Мурат-паша) цар Сулејман од босанског Ђуприлић-везира, код кога служи Марко Краљевић, захтијева да му пошаље главу Краљевића Марка, као и његовог Шарца дебелог и његову ћорду исписану. Везир каже Марку Краљевићу да ће султану послати главу некога физички сличног њему, али му и даје до знања: „Са Шарцом се мораш растанути, / И са твојом окованом ћордом, / Јер је на њој име исписано, / Твоје име, Краљевићу Марко, / Друго име Јевросиме мајке, / Треће име Вукашина краља“ (стихови 277–282).

Начин расплитања сукоба у Подруговићевој пјесми „Марко Краљевић познаје очину сабљу“ један је од знакова достизања епске правде. Не изненађује смрт Мустаф-аге, након ријечи његове сестре: „На шта си се, болан, преварио? – / А на једну сабљу оковану! / Еда Бог да, одсјекла ти главу“ (стихови 71–73).

Туркиња дјевојка је свога брата Мустаф-агу правремено и узалудно упозорила: „Немој ми се, брате, преварити, / да погубиш рањена јунака (стихови 58–59). Владан Недић каже да је Туркиња дјевојка „која је рањеном Вукашину бацила крпу платна и избавила га из воде Марице“ (Недић, 1990: 33) узвишене нија од Косовке дјевојке.

Сабља краља Вукашина у Подруговићевој пјесми креће се од Новака ковача, краља Вукашина, Туркиње дјевојке и Мустаф-аге до Марка Краљевића. У пјесми Трговца из Босне, у којој све тече праволинијски, нема Туркиње дјевојке, а ни Новака ковача, као што их нема ни у пјесми из Вукових необјављених рукописа. За разлику од њих, у Подруговићевој пјесми, формулативним стихом „то му рече, уз кулу утече“ (стих 74) затвара се први дио пјесме. Марко Краљевић у Подруговићевој пјесми припада другом временском плану. Он до сусрета са Мустаф-агом не зна за Туркињу дјевојку и њен покушај да спаси рањеног краља Вукашина. То знају наратор и Мустаф-ага, који је погубио рањеног краља Вукашина, и поред завјета датог својој сестри да то неће учинити – из похлепе, ради сабље на којој су „три балчака златна“ и у њима „три камена драга“.

града, писари, чувари блага, апсанције, целати, телали“ (Самарџија, 2008: 208).

¹³ Јован Делић напомиње да су „два најзначајнија српска епска јунака, Марко Краљевић и Милош Обилић, ‘мајковићи’ упркос свеколикој ‘мушкости’ и патријархалности“ (Делић, 1990: 304).

2. Раде неимар – историјска личност и транспозиција историјских факата у усменој традицији и умјетничкој књижевности

У поглављу „Историчка лица“ књиге *Наша народна епика*, Томо Маретић казује: „Раде Неимар се спомиње у Вуковијем пјесмама II, бр. 26 (гдје гради Скадар на Бојани), 36 (гдје гради манастир Раваницу) и у Петрановићевој II, бр. 18 (гдје гради ‘Милошеву’, задужбину војводе Милоша) – свуда као главни градитељ“ (Maretić, 1966: 203). Раде неимар је заиста главни градитељ у усменим епским пјесмама, само што се опсег дјела у којима се он појављује не докида епским пјесмама који наводи Маретић, нити само епским пјесмама. Слика Павла Паје Јовановића (уље на платну) названа је *Раде неимар предаје макету Манасије*.

Ђурђе Бошковић закључује да би клесар Раде, чије је име ушло у усмену епику, могао бити најмлађи син клесара Бороја или Бороја Бјелмушевића из Бара који се са својим синовима именом Грубе и Пале помиње у документима Архива у Дубровнику: „Може се претпоставити да трећи, најмлађи, Раде, тада још није био довољно зрео да заједно са њима суделује у раду. Могао је отуда да буде рођен око 1335. год.“ (Bošković, 1962: 247). У прилог томе, Бошковић наводи потпис мајстора Рада уклесан у цркви Богородице у Новом Брду као и у истом рукопису уклесани натпис протомајстора Рада Боровића на порталу Љубостиње (Bošković, 1962: 247).

Не подржава се напамет мишљење да је Раде неимар из Бара градитељ манастира Љубостиња, задужбине кнегиње Милице Хребелановић из девете деценије четрнаестог вијека. Указујући на старију литературу о Раду неимару, Гордана Томовић је објавила потпис Рада неимара, урезан на прагу улаза из црквене припрате у наос Љубостиње (Томовић, 1974: 84 сл.). Томо Маретић наводи да „Томо Милићевић пише: ‘На доњем каменом прагу, на средњим вратима у цркви од стране женске препрате изрезане су ове речи: Protomaјstor Vогоvić Rad.’ По овоме нема сумње да наше народне пјесме не пјевају узалуд Рада неимара“ (Maretić, 1966: 203). И Гордана Бабић-Ђорђевић и Војислав Ј. Ђурић сматрају да Раде Боро(је)вић јесте неимар Љубостиње, и, уз опис градитељских рјешења у манастиру Љубостиња и констатацију да је „Раде Неимар, упамћен и у народним песмама“ (Бабић-Ђорђевић/Ђурић, 1994: 175), додају: „У књизи М. Васић, *Жича и Лазарица*, 138–139, улаз у олтар је погрешно наведен као место где се налази урезани потпис неимара“ (Бабић-Ђорђевић/Ђурић, 1994: 175).¹⁴

У поглављу „Баранин Раде неимар“ књиге *Трагови прошлости*, Миленко Ратковић не сумња да је у позадини Рада неимара у Рашковој пјесми „Зидање

14 Говорећи о градитељима и клесарима из Бара, а посебно о Брајковићима и Боројевићима или Боровићима, Ђурђе Бошковић напомиње: „Исто име свакако не мора да обележава и исту личност. Нисам отуда ни издалека расположен да поједине личности идентификујем само по имену које носе. Међутим, ако се једно име јавља у исто време, на истом месту, или на месту на коме се одређена личност у то доба могла налазити, ако је уз име назначено још и исто занимање, онда оно може заиста да постане указатељ за одређивање и исте личности. То је у великој већини случај и са именима мајстора градитеља односно клесара из Бара“ (Bošković, 1962: 243).

Скадра“ историјска личност: „Но, без обзира на неисторијску основу ове пјесме, неимар Раде је стварна личност“ (Ратковић, 2010: 29). У том погледу, Ђурђе Бошковић је нешто опрезнији: „Што се зидања Скадра тиче, у народној поезији нашла је можда одјека чињеница да је Раде пореклом Приморац, Баранин. Напомињем, само напомињем, да и данас постоје породице Беровића, које се сматрају пореклом из Скадра – породица проф. Радивоја Беровића на пример“ (Вошковић, 1962: 247). На трагу Бошковићевог истраживања, Ратковић саопштава да се позносредњовековни барски клесар Раде презива „Боровић или Боројевић /по оцу Бороју/“ (Ратковић, 2010: 29). Према Ратковићу, отац Рада Боровића (Беровића) такође је клесар, као што је клесар и његов син Бороје Радивојевић, а за родоначелника ове каменорезачке породице узима се Радоје Бјелмушевић. Ратковић истиче да је неимар Раде живио у Старом Бару, као што наводи податке о зидарским радовима неимара из породице Бјелмушевић у Бару и у Дубровнику (Ратковић, 2010: 29).

Као ни типски лик помагач Новак ковач, ни Раде неимар није пуки помагач у десетерачкој усменој епизици. У Рашковој пјесми о зидању Скадра, „Раде неимар као типски представник групе, испуњава последњу жељу недужне жртве, чији вапаји не утичу на одлуку двојице девера, а њеног господара чине још немоћнијим“ (Самарџија, 2008: 279). Гојкова браћа Вукашин и Угљеша „подвикнуше Рада неимара, / Раде викну до триста мајстора“ (стихови 179–180). Краљ Вукашин подвикује и кад покушава да настави градњу, кад слуга Десимир ни током три године није успио да пронађе брата и сестру, Стоју и Стојана, које вила тражи за зазиђивање у темеље града који браћа Мрњавчевићи узалудно покушавају да подигну. У пјесмама о жртвовању духу-покровитељу грађевине да би се умилостивио, по правилу се тражи људска жртва чије је име симболичког значења: Стојан, Стоја, Остоја. Иако је ограничен вољом краља Вукашина, Раде неимар у Рашковој пјесми о зидању Скадра услышава молбу младе Гојковице да јој током зазиђивања остави прозоре на дојкама и очима – изговорену након што је схватила да се мајстори не шале кад су је већ до појаса зазидали, и након узалудног обраћања своме мужу и дјеверима да је избеаве: „Богом брате, Раде неимаре! / Остави ми прозор на дојкама / истури ми моје б’јеле дојке“ (стихови 211–213); „Остави ми прозор на очима, / Да ја гледам ка бијелу двору, / Кад ће мене Јова доносити / И ка двору опет односити“ (стихови 224–227). Снежана Самарџија напомиње да: „Братимљење/сестримљење којим невољници покушавају да се изборе, некад обухвата један детаљ из архаичне подлоге, чиме се додатно појачава смисао и значај њихових молби“ (Самарџија, 2008: 119).¹⁵

15 У првој од двије своје напомене уз Рашкову пјесму „Зидање Скадра“, Вук Караџић (1988: 74) каже да једни и другачије пјевају од 121. до 178. стиха, након чега новоди стихове тога другачијег пјевања, од којих се последњи односе и на младу Гојковицу: „Јоште ћаше Гојко говорити, / Ал’ не даде Вукашине краљу, / Но је узе за десницу руку, / Па подвикну Рада Неимара“ (стихови 175–178). Из контекста је јасно да се наведени стихови односе на зазиђивање Гојковице у темељ Скадра на Бојани. Раде неимар из Рашкове пјесме „Зидање Скадра“ помиње се у „Причањима Вука Дојчевића“ Стефана Митрова Љубише, гдје Вук Дојчевић казује да постоји пјесма о томе да „су Мрваљевићи градили Скадар, а вила им обноћ град ваљала, пак зазидали невјесту на чеду, да им грађа стане“ (Љубиша, 1949: 161), и

Триста мајстора Рада неимара, поред Рашкове пјесме „Зидање Скадра“, ради и у Петрановићевој пјесми „Како се оградаила ћуприја на Вишеграду“ (Петрановић, 1989б: 472), односно у Петрановићевој пјесми „Цар Лазар и војвода Милош“ (Петрановић, 1989а: 143), у којој, у мјесту Милошево, зидају цркву задужбину Милоша Обилића. У пјесми из Херманове збирке „Филип Маџарин и гојени Халил“ (Hörmann, 1990: 451) „Кулу гради Филип Маџарине. / У Прилепу граду бијеломе. / Кулу гради седам годин’ дана, / Радило му до триста мајстора, / И пред њима Раде неимаре“ (стихови 1–5).

У пјесми „Филип Маџарин и Гојени Халил“, која има 1878 стихова, Раде неимар се не појављује након 63. стиха, односно након што му Филип Маџарин у дукатима исплаћује надокнаду за озидану кулу.¹⁶ Неимар Богдан са триста мајстора гради мост на Неретви у усменој пјесми из Ерлангенског рукописа, која је у редакцији Радослава Меденице и Добрила Аранитовића добила наслов „Зидање моста на Неретви“ (Меденица/Аранитовић, 1987: 304). У синтагми триста мајстора ријеч триста је у фоностилистичкој парадигми са ријечју мајстор, захваљујући сугласничкој групи ст, односно природи и позицији настанка самогласника и сонанта ј. Међу пјесмама у којима је Раде неимар колективни лик помагач, једино у пјесми „Опет зидање Раванице“ (Караџић, 1988: 154) није триста него хиљаду мајстора: „Саставише хиљаду мајстора / И хиљаду младих сараора, / А преда њих Рада неимара“ (стихови 103–105).

Захваљујући квалитету Рашкове пјесме „Зидање Скадра“ (Караџић, 1988: 94), Раде неимар у усменој епизи најпознатији је према тој пјесми. Рада неимара нема у пјесми „Зидање Скадра“ из необјављених Вукових рукописа коју је испјевао Тодор Иков Пипер (Караџић, 1974: 29). У Пиперовој пјесми, Скадар на Бојани подижу Мрњавчићи, њих деветорица, као неимари без пуних личних имена. Ђурђе Бошковић наводи да му је Ненад Љубинковић дао до знања да се Раде неимар налази у „у песми Зидање Скадра и у песми Опет Зидање Раванице“, односно да му је Војислав Јовановић скренуо пажњу на то да је Раде неимар присутан и у пјесмама „Тврђа Србина у вјери“ из прве Вукове књиге, „Како се оградаила ћуприја на Вишеграду“ из треће Петрановићеве књиге, као и у муслиманској пјесми „Хасан-ага“, објављеној у сарајевском *Бехару* (Вошковић, 1962: 247³⁴).

О Раду неимару највише говори пјесма из Петрановићеве збирке „Како се оградаила ћуприја на Вишеграду“ (Петрановић, 1989б: 472), која је према Све-

додаје да је „она молила Рада зидара да остави окно според њенијех прси, како би јој чедо долазило да се напита“ (1949: 161). Исти мотив је асоциран у приповијетки „Зидање Скадра“ Маргерит Јурсенар (Marguerite Yourcenar) (видјети Jursenar, 1980: 8). Будући да полази од Рашкове пјесме „Зидање Скадра“, присуство тога мотива је у читалачком хоризонту очекивања у драми Атанасија Николића *Зидане Скадра на Бояни (Жалостно позорије у три дјeјства)* (1861).

16 У контексту епског града Прилепа, Мирјана Детелић наводи да се тај град „везује увек за Краљевића Марка и само се тако и помиње“ (Detelić, 2007: 345), и додаје да само пјесма „Филип Маџарин и гојени Халил“ у Прилеп смјешта Филипа Маџарина. Међу ојконимима, Мирјана Детелић и Марија Илић наводе и „од Прилепа Марко“ (Detelić/Ilić, 2006: 12). Детелић подсјећа на то да је структура пјесме „Филип Маџарин и гојени Халил“ слична пјесмама о сукобима Марка Краљевића и Филипа Маџарина (у неким варијантама Филипа Драгиловића, односно Филипа Шошкића), и закључује да је до контакминације дошло „вероватно препевавањем“ (Detelić, 2007: 345).

тиславу Стефановићу добијена „из Херцеговине“ (Стефановић, 1933: 282). Један од стихова те пјесме гласи: „Гради Раде на Дрини ћуприју“ (стих 567). Обично се сматра да је лик Рада неимара у Андрићев роман *На Дрини ћуприја* достигао преко Рашкове пјесме „Зидање Скадра“, премда је наслов тога романа шестерац из десетерца усмених пјесама о подизању вишеградске ћуприје у којима су неимари именом Митар и Раде.¹⁷ Лик Рада неимара у Петрановићевој пјесми „Како се оградила ћуприја на Вишеграду“ најудаљенији је од Рада неимара као историјске личности, као што је та пјесма као цјелина најудаљенија од историјске стварности међу пјесмама о подизању на Дрини ћуприје.

За разлику од оних десетерачких пјесама о подизању вишеградске ћуприје које памте Мехмед-пашу Соколовића као стварног ктитора, у Петрановићевој пјесми ћуприју подижу три Турчина – паша Урумлија, паша Једренлија и паша Анадолски – за шта, на њихов захтјев, краљ земље Малтије ангажује свога слугу Рада неимара. Природа занимања омогућава покретљивост неимара кроз шири простор, односно „сама номенклатура је довољан знак да појаву јунака усклади са одговарајућом епизодом епске радње“ (Самарџија, 2008: 280). Након што је саслушао Рада неимара, краљ Милутин у Петрановићевој пјесми „Како се оградила ћуприја на Вишеграду“ саопштава својој дјечи захтјев виле за жртву духу-градитељу како би се грађевина обдржала:

Од како су Стамбол прихватили,
Грађевину славна господара,
Господара цара Костадина,
Зулумом су сваком дотужили,
Пак су вишу владу прихватили,
На Косову пољу јадовиту,
Кад погибе славан цар Лазаре,

17 Говорећи о неимару Роџеру из романа *Звоник* (*The Spire*) Вилијама Голдинга (William Golding), анонимни аутор се присјећа Рада неимара из усмене пјесме „Зидање Скадра“ и Андрићевог романа *На Дрини ћуприја*, додајући да сваки народ на Балкану има „неког свог митског неимара који је саградио велике ствари које су претекле мрачно доба разарања“ (*Letnja lektira: Goldind – Zvonik i neka građevinska zapazanja*, 2012). Инвентивност израстања Андрићевог романа *На Дрини ћуприје* из корјена усмености показује, између осталог, то што неимар у њему није Митар него Раде, односно то да је вила у том роману бродарица, а не бјелогорка – како је то у Хермановој пјесми „Зидање ћуприје у Вишеграду“. Свезнајући наратор казује: „Знали су да је градњу ометала вила бродарица, као што је одувек и свуда неко ометао сваку градњу, и ноћу рушила оно што је дању саграђено. Док није ‘нешто’ проговорило из воде и саветовало Раду Неимару да нађе двоје нејаке деце, близнади, брата и сестру именом Стоја и Остоја, и да их узиде у средње стубове моста“ (Андрић, 1996: 108). Вила бродарица која, наводно, ноћу руши то што се дању сазида покриће је за отпор Абидагиних кулучара Турцима, предвођених Радисавом са Уништа – који је идентификацију са легендом платио властитим животом. У циклусу пјесама „Лелујни ликови“ збирке *Свјетлила Слободана Калезића*, двије пјесме у својој позадини имају мотив набијања на колац Радисава са Уништа у Андрићевом роману *На Дрини ћуприја*, „Радисав са Уништа I“ и „Радисав са Уништа II“. У другој од ових пјесама, Радисав са Уништа асоциран је Гојковицом из усмене пјесме „Зидање Скадра“: „Муње су се среле у његовом даху / Кб звијезде тајне понад Дринограда, / Оста лик у зраку и запис у праху, / Као у дно Скадра Гојковица млада“ (Калезић, 1988: 81).

Издајице цара издадоше,
 Српску славу Турцим' дароваше,
 А Турци се више посилише,
 Сиротињи зулум повисише,
 Пак се тога мало покајаше,
 Своје благо на добит' ставише,
 Да ограде на води ћуприју,
 Ал' се њима направит не даде,
 Већ је ваља нама направити
 Ради среће и напретка свога.
 (Петрановић, 1989б: 484, стихови 495–511)¹⁸

Петрановићева пјесма о подизању вишеградске ћуприје далеко је од истинске поезије, а поготово у дијелу у коме се прихвата предлог Краљевића Остоје да све три паше-ктитори истовремено легну на бугар-кабаницу на којој је товар блага те да падом у Дрину покушају да зауставе њен ток – што би, у ритуалном смислу, требало да значи успјешно премошћавање ријеке – међутим, паше-ктитори су се утопили у Дрини. И поред очевидне наивности у начину даривања ријеке, тај мотив има композиционо оправдање – уочи поновног покушаја тројице турских паша да саграде вишеградску ћуприју, Краљевић Остоја предлаже Раду неимару да на наведени начин дарују ријеку Дрину. Та епизода јесте ушивена у основни ток пјесме, односно срачуната на то како да се из њеног основног тока искључе првобитни градитељи, а да се умјесто њих укључи краљ Милутин са својом дјецом. Светислав Стефановић каже:

Петрановићева варијанта показује очигледну дегенерацију основних елемената и већ њено претварање у комичну приповест личи на оно како иначе тешка старонемачка песма о Хилдербранду у неколико векова познијој обради, добија сасвим нехеројски, скоро комични карактер; или како наша чудновата прича о Мећедовићу која почиње сасвим митски одједном окрене на комику Ђосинога стила. (Стефановић, 1933: 283)

18 У Петрановићевој пјесми „Како се оградилa ћуприја на Вишеграду“, вила објашњава Раду неимару да се узалудно труди да турским благом озидa ћуприју на Дрини, јер је оно стицано насиљем, још од освајања Цариграда, односно од Косова. Уз њихову сагласност а на захтјев виле која се у сну јавља Раду неимару, краљ Милутин даје своју дјецу, Стоју и Остоју, да буду узидана у мост на Дрини како би се земља ослободила од Турака. У пјесми „О смрти младог цар-Уроша“ (Милутиновић, 1990: 633) цар који умире именом није Душан него Милутин, док је његова жена именом Милица, а син им је Урош, што представља алтернирање имена и улога. Јасно је да је краљ Милутин као историјска личност живио прије подизања вишеградске ћуприје. Поред тога, у Петрановићевој пјесми такође учествује Краљевић Остоја, а Босна у историјској стварности има краља Остоју који је владавину Босном преузео након бездјетног краља Твртка II Котроманића, што значи знатно прије подизања вишеградске ћуприје. Његово име у пјесми нема наглашену мотивацију, иако је парадигматично именима оних који се бирају за жртву духу-покровитељу грађевине да би се обдржала.

Поред даривања духа ријеке благом, у Петрановићевој пјесми „Како се оградила ћуприја на Вишеграду“, ритуалног карактера је и безуспјешни покушај превођења коња преко ријеке. Раде неимар у више наврата покушава превести вранца преко Дрине непоткованог, а потом и тога истог вранца са незаврнутим чавлима у копитима. Коњ се, међутим, устеже од преласка цијеле ријеке – што се тумачи као знак да градња неће бити успјешна. На симболичком плану, у парадигми су прелазак коња преко ријеке и премошћавање ријеке, што ће рећи повезивање једне обале с другом. Поред тога, ријека се у истој пјесми дарује благом како би се умилостивио дух воде, као и у другим пјесмама о подизању вишеградске ћуприје, а и у пјесми „Зидање моста на Неретви“.¹⁹

И на основу само дванаест стихова пјесме цитиране у *Босанској вили*, уз парафразе и предања о Мехмед-паши Соколовићу у раду Захарије Богдановића (видјети Богдановић, 1888: 174–175), бива јасно да су та пјесма и Петрановићева пјесма „Како се оградила ћуприја на Вишеграду“ варијанте пјесме на исту тему. Богдановић наводи:

Прича народ, да је ћуприји био мајстор неимар Раде, који по два пута начини ћуприју, па удари вода с прољећа и јесени, те му до половине сруши. Када се већ досадило несрећном Раду неимару, од његове велике пропасти и невоље, сједне он један пут на обрвану кулу од ћуприје, па се смисли да скочи у брјеговите валове мутне Дрине па да се већ опрости мука које преко главе претура. У том стане љуто клети Дрину и над њом јадиковати:

„Хеј проклета Дрино валовита!
 Ђе остарјех на теби радећи,
 И опет ме хоћеш да прогуташ?“
 Истом Раде скочит шћадијаше,
 Док се њему нешто попричуло,
 Викну вила из Буткова Рила:
 „Чу ли мене, неимаре Раде!
 Да не можеш начинит ћуприју

19 На захтјев бјелогорке виле, у пјесми „Зидање ћуприје у Вишеграду“ неимар Митар у кулу моста узиђује брата и сестру, Стоју и Остоју. Он претходно покушава да преведе коња преко Дрине, али вила бјелогорка покушава да утопи њега и његовог коња – „руса јој се коса обавила / вранцу коњу око првих ногу“ (стихови 66–67). Након узиђивања Стоје и Остоје витка оморица је зањихала на Дрини ћуприју, што неимар Митар тумачи као знак да Мехмед-паши Дрину дарује благом. Након Мехмед-пашиног даривања духа ријеке, неимар Митар одсијеца оморику, из које удара крв и нешто (дух ријеке) проговара: „Оста данас на Дрини ћуприја, / оста данас, оста довијека“ (стихови 142–143). У предању које наводи Захарија Богдановић, уз стихове пјесме о подизању вишеградске ћуприје, Раде неимар у вишеградски мост зазиђује „брата и сестру, Стоју и Остоју, па пошто је Стоја била бремена, кад је зазидаше, потече млеко по камену и од тога оно има чудотворну лековиту силу“ (Стефановић, 1933: 283). О материјалним доказима жртвовања жена духу кише видјети Џадић, 1996: 17. На трагу Мирче Елијаде (Mircea Eliade), Миодраг Павловић наводи културе у којима удате жене нијесу узимале за жртву јер се сматрало се да су оне већ жртвоване својим мужевима, као што наводи и културе у којима нијесу жртвоване ни животиње које дају млијеко (Павловић, 1993: 142, 143).

Док не наћеш, Стоју и Остоју,
И то Раде брата и сестрицу,
Па узидај у дринску ћуприју,
Тако ће ти остат вјековита“
(Богдановић, 1888: 175).

У пјесми о зидању Тешња, записаној у Осови код Жетча а објављеној у Краусовој збирци, неимари су Раде, Петар и Гојко. Њен стих „Тешањ зићу до три неимара“ Светислав Стефановић (Стефановић, 1933: 281) узима као знак разлике у односу на Вукову пјесму о зидању Скадра, у којој су неимари три брата Мрњавчевића. На основу завјета тројице неимара да својим љубама не казују да ће бити узидана у темељ града она која сјутрадан донесе ручак мајсторима, те чињенице да је једино Гојко то обећање одржао, као и имена Раде и Гојко, Стефановић закључује да је та пјесма везана „за Вукову варијанту“ (Стефановић, 1933: 281). Он то додатно образлаже: „Врло је за ова разматрања илустративно како у босанској варијанти из Жетча не три брата Мрњавчевића, него три брата неимара, међу којима је Раде, граде мост, а жртвује се жена најмлаћег брата Гојка. Раде неимар је ту у улози краља Вукашина“ (Стефановић, 1933: 301). Трећи неимар у усменој епској пјесми о зидању Тешња, именом Петар, истог је имена као и неимар у пјесми „Зидање Раванице“ из необјављених рукописа Вука Караџића (Караџић, 1974: 59).²⁰

Раде неимар је лик и у пјесми Сељака из Рудничке нахије „Опет зидање Раванице“, али не и у пјесми „Зидање Раванице“ из Вукових необјављених рукописа. Од три варијанте Вукове епске пјесме о зидању Раванице, неимар који зида цркву Раваницу, задужбину кнеза Лазара, не помиње се једино у пјесми „Зидање Раванице“ Старца Рашка. Раде неимар је лик централног дијела пјесме „Опет зидање Раванице“ (између 105. и 150. стиха), и то као директна веза између кнеза Лазара и Југовића, који су „настојници и управитељи зидања“ (Караџић, 1988: 157) – како то у вези са варијантом из Тршића каже Вук Караџић. У трећој од четири своје напомене уз пјесму „Опет зидање Раванице“, Вук саопштава да је „још као дијете у Тршићу“ (Караџић, 1988: 157) слушао пјесму о зидању Раванице, у којој је Раде неимар „изишавши пред кнеза Лазара стао плакати, а кнез га запитао: ‘Каква ти је голема невоља, / те прољеваш сузе од очију’“ (Караџић, 1988: 158).

²⁰ Имена Раде и Петар су својим значењем захвална за фикционализацију, али се не може са сигурношћу тврдити да је име Петар, тиме што значи стијена, додатно мотивисани избор имена неимара у више епских усмених пјесама. У пјесми „Болани Дојчин“ (Караџић, 1988: 333), Петар је име налбатина: Дојчин својој љуби Анђелији каже да његовог коња одведе „побратиму Петру налбантину, / да ми кује вересијом дора“ (стихови 123–124). Име Петар као име неимара налази се и у пјесмама са мотивом жртвовања људског бића духу-градитељу да би се грађевина обдржала. У усменој епској пјесми „Зидање Манасије“ Стефан Лазаревић доводи „мајсторије од Ерцеговине“ (стих 3) – „два шегрта сина Богданова, / пред њима је Петар Неимаре ...“ (стихови 4–5). Не може се искључити могућност да су као историјске личности постојали и мајстори именом Богдан и Петар, као прототипови неимара из пјесме о зидању Манасије. У пјесми „Зидање моста на Неретви“ неимар је именом Богдан.

У пјесми „Опет зидање Раванице“, Раде неимар након подизања цркве обавештава кнеза Лазара о недоличностима Југовића и Југ-Богдана, након чега кнез шаље свога слугу Милоша Обилића да поравна рачуне тако што ће их усмртити. Обилић, међутим, проблем рјешава безболно, као и у по садржини сличној пјесми „Зидање Раванице“ из необјављених Вукових рукописа. Кнез Лазар у пјесми „Опет зидање Раванице“ према својој тазбини мијења однос након што је од Рада неимара чуо да Југовићи током зидања Раванице не светкују петак ни недјељу, „ни Илију који громом бије, / ни Марију која муњом пали“ (стихови 149–150). То сазнаје након одговора на сопствено питање: „Јагње моје, Раде неимаре! / Градиш ли ми Раваницу цркву? / Јеси ли јој темељ поставио“ (стихови 138–140).

Снежана Самарџија о Раду неимару као повезници са кнезом Лазарем у наведеној пјесми каже: „У име свих неимара и кулучара иступа Раде, обавештавајући Лазара да Југовићи нису испунили његове налоге. Мада је извештавање могло да се веже за неког другог јунака, уверљивост и објективност се наглашавају именованем представника колектива који је непосредни сведок и жртва обести надзорника“ (Самарџија, 2008: 279). У том контексту, не треба губити из вида да је епски Раде неимар у усменој традицији увијек главни мајстор. Као што смо видјели, Раде Боровић као историјска личност потписао се у Богородичиној цркви у Новом Брду као мајстор, а у Љубостињи се потписао као протомајстор. У вези са пјесмом „Опет зидање Раванице“ Ђурђе Бошковић напомиње: „С обзиром да постоје прилично велике разлике у начину клесања декоративне пластике на Раваници и Љубостињи тешко би се смело претпоставити да је Раде подигао и Раваницу“ (Воšković, 1962: 247²¹).

Локално предање каже да је Раде Неимар погинуо тако што је пао са скеле током изградње манастира Светог Луке у Жупи Никшићкој, као што каже да

21 Негирајући социологизам Радована Зоговића (1970: 19) у тумачењу пјесме „Опет зидање Раванице“, Килибарда запажа да „пјевач, у кога Зоговић вјерује да је очувао слику средњег вијека и неправде, не дозвољава да Југовићима ни длака с главе фали. Наводни егзекутор Милош Обилић наређује побратиму Рељи да их у тамници храни ‘медом и шећером’. А наредбодавац кнез Лазар весели се што његова пријетка одлука није извршена“ (Килибарда, n.d.: 177). Лик кнеза Лазара у пјесми „Опет зидање Раванице“, Килибарда посматра у контексту косовске епике, док Самарџија тај лик у истој пјесми тумачи као једнодимензионалан: „Сујетан, разметљив и импулсиван аутократа лако и непромишљено доноси одлуке, што је у посебној несагласности са духовном димензијом подизања задужбине. [...] Оваква својства приписана Лазару подударна су са иначе амбивалентним портретисањем јунака (Милош, Југовићи), опеваних у ‘временима’ и пре Косова и кроз ток судбоносне ‘тремјене’“ (Самарџија, 2008: 215). У вези са истом пјесмом, Килибарда појашњава да је „истина о опјеваном времену у једном пјесничком рјешењу у усменој епизи слика свијета коме пјевач-пјесник припада, више слика моралне повјеснице његова вијека него вијека у коме је живјела опјевана личност“ (Килибарда, n.d.: 181). Кнез Лазар је опјеван у времену прије Косовског боја и у Рашковој пјесми „Зидање Раванице“, у којој се кнежев лик у потпуности сагледава из косовске перспективе. У Рашковој пјесми „Зидање Раванице“ „примарно је значење цркве која се подиже као духовна одбрана од Турака као пријетње што је на видику, а не као конкретно извођење грађевинских радова или као прилика за пројављивање ситних људских интереса“ (Бајовић, 2021: 84). Завршним дијелом пјесме о зидању Раванице Сељака из Рудничке нахије кнежев лик је преозначен на боље. У Петрановићевој пјесми „Цар Лазар и војвода Милош“ цар Лазар одлучује да погуби Милоша Обилића зато што он није вољан да му уступи властиту цркву задужбину. Од тога наума кнез одустаје након што схвата колико народ поштује Милоша Обилића, чиме негација постаје вид афирмације.

је Раде Неимар својим далеким поријеклом из Захумља (Rastoder/Andrijašević, 2006: 5). Запис из 1492. године на гробном камену у манастиру Светог Луке у Жупи Никшићкој каже да је над тим каменом „крст Мученика Рада Неимара, како се престаји у манастиру светога Луке у Подградини...“ (Павић, 1986: 125). У новом реду овога записа стоји: „И ево би жив стотину лета“ (Павић, 1986: 125). Гробно мјесто Рада неимара евоцирано је у пјесми „Горски престо“ Радована Бећировића Требјешког: „Па на мутној води Грачаници / Какви ли су стари споменици: / Развалине Моракова града/ И гробница неимара Рада“ (Бећировић, 1998: 210).

У новом десетарачком епском пјесништву, Раде неимар није литерарни знак само у пјесми Радована Бећировића. И епска пјесма „Јела, љуба Милоша Обилића“ (коју је у Зети године 1912. записао Илија Златичанин) каже да је Раде неимар, на захтјев Јеле Милошеве, кћерке кнеза Лазара сазидао цркву Светог Ђорђа „под Горицом изнад Подгорице“ (Златичанин, 1912: 319), као и цркву Светог Николе у Вуковцима – у знак захвалности Светом Ђорђу што је спасио док је бјежала од свога трећег епског мужа Ђура Топаловића, господара Котора, након његових увреда изречених на рачун њених претходних епских мужева, Милоша Обилића и Балше Зећанина.²²

Потребно је обратити пажњу на коментар Миленка Ратковића: „Неизвјесно је учешће Рада неимара у изградњи вишеградског моста, јер се у једној другој пјесми као градитељ тог моста помиње неки Митар“ (Ратковић, 2010: 30). Вишеградски мост подигао је Мехмед-паша Соколовић, историјска личност из шеснаестог вијека, а као што смо видјели, и сам Миленко Ратковић наводи да је Раде неимар живио у четрнаестом и петнаестом вијеку. Изградња моста на Дрини у Вишеграду трајала је од 1571. до 1577. године (Богдановић, 1888: 157). Тај мост је у историјској стварности пројектовао дворски архитекта Коџа Мимар Синан (Коџа Мимар Синан), према чијем умијећу је подигнута и Мехмед-пашина џамија у Цариграду. Митар, неимар Мехмед-паше Соколовића у Хермановој пјесми „Зидање ћуприје у Вишеграду“ није никакав доказ да се неимар вишеградске ћуприје тако звао и у историјској стварности.

Да се којим случајем неимар Мехмед-пашиног моста у Вишеграду у стварности и јесте звао Митар, он је у пјесми поетски знак, а не фактичка личност. Из фактичке грађе, више од фактичког има само оно што је означавањем на другостепеном нивоу обезбједило улазак у симболички поредак. Ново Вуковић аристотеловски појашњава да и историјски факти увођењем „у књижевно

22 Подгоричком црквом Светог Ђорђа, у пјесми „Јела, љуба Милоша Обилића“ замијењена је црква Светог Ђорђа са скадарског острва Горица (Брезовица, Бешка), која се налази поред Богородичине цркве, цркве коју је подигла и у којој је сахрањена Јелена Балшић као историјска личност. Подгоричка црква Светог Ђорђа старија је од Јелене Балшић. И данас је живо усмено предање које збори да је Јелена Балшић подигла цркву у Вуковцима у Зети. То мјесто је у средњем вијеку припадало широј зетској области званој Горичани, у којој се налазио манастир у коме је монах Никон Јерусалимац, у присуству херцега Стјепана Косаче, записао тестамент Јелене Балшић. О црквама на скадарском острву Бешка видјети Пејовић, 1995: 114–118, а о цркви чији су темељи откопани у Церници године 2013, која би могла бити задужбина Јелене Балшић, видјети Пекић, 2014: 372.

дјело нужно постају фикционални“ (према Јевтић, 2002: 70), а Кете Хамбургер (Käte Hamburger) истиче да стварност у књижевном дјелу *јесте*, али не значи (Hamburger, 1976: 226–227). Уосталом, и сами Ратковић каже: „Раду неимару приписиване су многе грађевине које он није могао да зида. То не угрожава истину о њему, већ доказује симболичку општезначност његовог имена. Његово име постало је симбол градитељства“ (Ратковић, 2010: 30).²³

Усменој епизици је важно памћење, а не спознаја – како то у поетици старе руске књижевности запажа Михаил Михаилович Бахтин (Михајл Михајлович Бахтин) (Бахтин, 1997: 25) – али онај који тумачи усмену пјесму не треба да игнорише спознају о њеној историјској позадини. Петрановићеву пјесму о подизању вишеградске ћуприје брани пјесничка слобода кад гријешу у односу на историју, казујући да ту ћуприју покушавају да подигну три турске паше, или кад казује да је краљ Милутин, који је живио вјековима раније, одобрио да се у мост на Дрини ради ослобођења од Турака узудају његова дјеца Стоја и Остоја. У завршници исте пјесме, преиначен је историјски факт и натписом Рада Неимара на вишеградској ћуприји: „Ћуприја је Милутина краља, / и ћеце му Стоје и Остоје“ (стихови 36–37).

Клод Леви-Строс (Claude Lévi-Strauss) појашњава да епско памћење функционише по принципима митског мишљења (Lévi-Strauss, 1966: 57–58). Епско вријеме допушта да поједини дјелатници у приповиједној радњи живе стотинама година. Тако Марко Краљевић у Вишњићевој пјесми „Смрт Марка Краљевића“ (Караџић, 1988: 319) живи триста година, што је у вези с вишевјековним ропством Срба под Турцима (видјети Zuković, 1985: 108). Свезнајући наратор у Андрићевом роману у вези са подизањем вишеградског моста каже: „Зидао га је Раде Неимар, који је морао живети стотинама година да би га изградио; све што је лепо и трајно по српским земљама, легендарно и стварно изградио је безимени мајстор, каквог свака маса замишља и жели, јер не воли да много памти ни многим дугује чак ни у сећању“ (Андрић, 1996: 108). У симболичком поретку, Раде Неимар у Андрићевом роману *На Дрини ћуприја* знак је смисленијег утицаја легенде него да је у њему неимар вишеградске ћуприје другачије именован.

3. Закључак

Традицијски ликови Новак ковач и Раде полазе од стварних историјских личности позног средњег вијека. Которски ковач Новак и барски зидар Раде мање су значајни од Новака Ковача и Рада неимара као језичких творевина.

²³ Логично је да није симбол градње сваки Раде који се, према писаним изворима, труди. Мимо подраумијевајућег *poten est oten*, мајстор Раде нема симболичку вриједност у запису на маргини рукописног Јеванђеља из 1300. године: „Бог да прости Рада мајстора јер ми удеља дашчице књигама“ (Павић, 1986: 45). У наведеном запису мајстор Раде није колективни епски лик помагача, него је то стварни човјек који помаже у конкретној, неепској ситуацији. Сама собом говори и 1300. година, из које је наведени запис. Полазећи од закључка Тома Милићевића да је Раде Боровић као прототип Рада неимара из усмене епике зидао манастир Љубостиња, Томо Маретић каже: „По том би се, дакле, нар. пјесме слагале са хронологијом кад Рада неимара стављају у вријеме кнеза Лазара и његовијех савременика“ (Maretić, 1966: 203).

Томо Маретић тврди да се Раде неимар појављује у свега три епске песме (Maretić, 1966: 203); међутим, он је у књижевности знатно присутнији, и то и у усменој и у такозваној писаној књижевности. Епски лик Новака ковача неодвојив је од епске биографије Марка Краљевића. У пјесми „Марко Краљевић и Муса кесеџија“ (Караџић, 1988: 292), ковач Новак присутан је и ријечју и сабљом, а у пјесми „Марко Краљевић познаје очину сабљу“ (Караџић, 1988: 250) он присуствује у одсуству – својим именом уписаним на сабљи краља Вукашина. Наведене Подруговићеве пјесме парадигматичне су и мотивом сабљи које је саковао Новак ковач. Природом занимања, мања је покретљивост Новака ковача. У односу на Новака ковача, Раде неимар је епски лик чије је присуство разуђеније. Будући да су у усменој наративној традицији Новак ковач и Раде неимар типски ликови, односно ликови помагачи, о њима нема засебних књижевних дјела – премда они нијесу пуки помагачи.

Постоје у усменој епици и ковачи и неимари под другим именима у вези с којима се не може са сигурношћу тврдити да немају прототипове, али значењска веза имена Новак са глаголом ковати и имена Раде са глаголом радити чини да други епски ковачи и неимари остају у њиховој сјенци. Имена ковача и неимара, Новак и Раде, у књижевности су у функцији додатне поетизације. „Веза у језику у дубинској структури увек оспољава митску везу међу појмовима“ (Сувајџић, 2010: 203). Усмена епика првенствено је призивала имена ковача и неимара, Новак и Раде, која су додатно знаковита у контексту симболике ковања и подизања грађевина. Чињеница је да је и прије и након Рада Боровића Бјелмужевића као историјске личности било великих грађевина, чак и оних које су подизали његов отац и син, али је међу епским неимарима Раде неимар и најприсутнији и најзначајнији. Иво Андрић је, поред варијанти усмене пјесме о подизању ћуприје у Вишеграду из *Босанске виле* и Петрановићеве пјесме на исту тему, у којима је немар именом Раде, морао познавати и пјесму „Зидање ћуприје у Вишеграду“ (Hörmann, 1990: 68) у којој је неимар именом Митар, али у роману *На Дрини ћуприја* је Раде Неимар, чије име је својим значењем призивано за симбол градитељства. Раде неимар је у усменој традицији повезан са више ликова чији су прототипови историјске личности, али и са онима којима прототипови нијесу познати, док је Новак ковач неодвојив од епске биографије Марка Краљевића.

Литература

- Алексић, В. Г. (2012). *Наследници Мрњавчевића и територије под њиховом влашћу од 1371. до 1395. године* (необјављена докторска дисертација). Филозофски факултет, Београд.
- [Aleksić, V. G. (2012). *Naslednici Mrnjavčevića i teritorije pod njihovom vlašću od 1371. do 1395. godine* (neobjavljena doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Beograd]
- Бабић-Ђорђевић, Г., Ђурић, В. Ј. (1994). Полет уметности. У Д. Богдановић, Р. Михаљчић, С. М. Ђирковић, Ј. Калић, Д. Ковачевић-Којић и др. (ур.), *Историја српског народа* (Књ. 2) (стр. 144–191). Београд: Српска књижевна задруга.

- [Babić-Đorđević, G., Đurić, V. J. (1994). Polet umetnosti. U D. Bogdanović, R. Mihaljčić, S. M. Ćirković, J. Kalić, D. Kovačević-Kojić i dr. (ur.), *Istorija srpskog naroda* (Knj. 2). Beograd: Srpska književna zadruga]
- Бајовић, Р. (2021). Сагледавање стварности из косовске перспективе у усменом епском наративу о црквеном градитељству кнеза Лазара. *Oktoih*, 11, 73–118.
- [Bajović, R. (2021). Sagledavanje stvarnosti iz kosovske perspektive u usmenom epskom narativu o crkvenom graditeljstvu kneza Lazara. *Oktoih*, 11, 73–118]
- Банашевић, Н. (1935). *Циклус Марка Краљевића и одјеци француско-талијанске витешке књижевности*. Скопље: Књиге Скопског ученог друштва.
- [Banašević, N. (1935). *Ciklus Marka Kraljevića i odjeci francusko-talijanske viteške književnosti*. Skoplje: Knjige skopskog učenog društva]
- Бахтин, М. М. (1997). *Еп и роман (Методологија изучавања романа)* (А. Бадњаревић, прев.). Бањалука: Арт-принт.
- [Bahtin, M. M. (1997). *Ep i roman (Metodologija izučavanja romana)* (A. Badnjarević, prev.). Banjaluka: Art-print]
- Делић, Ј. (1995). *Традиција и Вук Стефановић Караџић*. Београд: БИГЗ.
- [Delić, J. (1995). *Tradicija i Vuk Stefanović Karadžić*. Beograd: BIGZ]
- Ђорђевић, Ј. (1872). *Маркова сабља (Алегорија у два дела)*. Београд: Државна штампарија.
- [Đorđević, J. (1872). *Markova sablja (Alegorija u dva dela)*. Beograd: Državna štamparija]
- Ђурић, М. Н. (1997). *Хеленска књижевност и компаратистика* (Д. Димитријевић, прир.). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- [Đurić, M. N. (1997). *Helenska književnost i komparatistika* (D. Dimitrijević, prir.). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva]
- Златковић, И. (2011). *Епска биографија Марка Краљевића (Тематско-мотивска основа)*. Београд: Завод за уџбенике.
- [Zlatković, I. (2011). *Epska biografija Marka Kraljevića (Tematsko-motivska osnova)*. Beograd: Zavod za udžbenike]
- Зоговић, Р. (прир.). (1970). *Црногорске епске пјесме разних времена*. Титоград: Графички завод.
- [Zogović, R. (prir.). (1970). *Crnogorske epske pjesme raznih vremena*. Titograd: Grafički zavod]
- Килибарда, Н. (n.d.). *Поезија и историја у народној књижевности*. Београд: Слово љубве.
- [Kilibarda, N. (n.d.). *Poezija i istorija u narodnoj književnosti*. Beograd: Slovo ljubve]
- Ковијанић, Р., Стјепчевић, И. (1957). *Културни живот старога Котора (XIV–XVII вијек)*. Цетиње: Историјски институт НР Црне Горе.
- [Kovijanić, R., Stjepčević, I. (1957). *Kulturni život staroga Kотора (XIV–XVII vijek)*. Cetinje: Istorijski institute NR Crne Gore]
- Ковијанић, Р. (1988). *Которски медаљони* (2. издање). Београд: Књижевне новине.
- [Kovijanić, R. (1988). *Kotorski medaljoni* (2. izdanje). Beograd: Književne novine]
- Лома, А. (1998). 'Женидба са препрекама' и ратничка иницијација. *Кодови словенских култура*, 3, 196–217.

- [Loma, A. (1998). 'Ženidba sa preprekama' i ratnička inicijacija. *Kodovi slovenskih kultura*, 3, 196–217]
- Мијовић, Р. (1970). Сликаство и примијењена умјетност. У Д. Вујовић, Р. Ковијанић, Н. Ђаконовић, Мил. Ђуровић, Мир. Ђуровић, П. Мијовић, Ђ. Пејовић, В. Стругар (ур.), *Историја Црне Горе* (Књ. 2, том 1) (стр. 223–305). Титоград: Историјски институт Црне Горе.
- [Mijović, R. (1970). Slikarstvo i primijenjena umjetnost. U D. Vujović, R. Kovijanić, N. Đakonović, Mil. Đurović, Mir. Đurović, P. Mijović, V. Strugar (ur.), *Istorija Crne Gore* (Knj. 2, tom 1) (str. 223–305). Titograd: Istorijski institut Crne Gore]
- Недић, В. (1990). *Вукови певачи*. Београд: Рад.
- [Nedić, V. (1990). *Vukovi pevači*. Beograd: Rad]
- Острогорски, Г. (1965). *Серска област после Душанове смрти* (Књ. 9). Београд: Научно дело.
- [Ostrogorski, G. (1965). *Serska oblast posle Dušanove smrti* (Knj. 9). Beograd: Naučno delo]
- Орбин, М. (1968). *Краљевство Словена* (З. Шундрица, прев.). Београд: Српска књижевна задруга.
- [Orbin, M. (1968). *Kraljevstvo Slovena* (Z. Šundrica, prev.). Beograd: Srpska književna zadruga]
- Павловић, М. (1993). *Огледи о народној и старој српској поезији*. Београд: Српска књижевна задруга.
- [Pavlović, M. (1993). *Ogledi o narodnoj i staroj srpskoj poeziji*. Beograd: Srpska književna zadruga]
- Пејовић, Т. (1995). *Манастири на тлу Црне Горе*. Нови Сад – Цетиње: Прометеј, Републички завод за заштиту културе.
- [Pejović, T. (1995). *Manastiri na tlu Crne Gore*. Novi Sad – Cetinje: Prometej, Republički zavod za zaštitu kulture]
- Пекић, Р. Б. (2014). Задужбина Јелене Лазаревић у Херцеговини. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLIV(1), 371–384.
- [Pečić, R. B. (2014). Zadužbina Jelene Lazarević u Hercegovini. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, XLIV(1), 371–384]
- Пешић, Р., Милошевић Ђорђевић, Н. (1997). *Народна књижевност*. Београд: Требник.
- [Pešić, R., Milošević Đorđević, N. (1997). *Narodna književnost*. Beograd: Trebnik]
- Ратковић, М. (2010). *Трагови прошлости*. Подгорица: Побједа.
- [Ratković, M. (2010). *Tragovi prošlosti*. Podgorica: Pobjeda]
- Ровински, П. А. (1993). *Црна Гора у прошлости и садашњости I* (Д. Ђупић, прев.). Цетиње – Сремски Карловци: Издавачки центар „Цетиње“, Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић“, Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- [Rovinski, P. A. (1993). *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti I* (D. Ćupić, prev.). Cetinje – Sremski Karlovc: Izdavački centar „Cetinje“, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića]
- Самарџија, С. (2008). *Биографије епских јунака*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

- [Samardžija, S. (2008). *Biografije epskih junaka*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost]
- Стефановић, С. (1933). *Студије о народној поезији* (Књ. III и IV). Београд: Штампарија З. Маџаревића.
- [Stefanović, S. (1933). *Studije o narodnoj poeziji* (Knj. III i IV). Beograd: Štamparija Z. Mažarevića]
- Сувајдџић, Б. (2005). *Јунаци и маске*. Београд: Чигоја штампа.
- [Suvajdžić, B. (2005). *Junaci i maske*. Beograd: Čigoja štampa]
- Сувајдџић, Б. (2010). *Певач и традиција*. Београд: Завод за уџбенике.
- [Suvajdžić, B. (2010). *Pevač i tradicija*. Beograd: Zavod za udžbenike]
- Томовић, Г. (1974). *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*. Београд: Историјски институт.
- [Tomović, G. (1974). *Morfologija ćiriličkih natpisa na Balkanu*. Beograd: Istorijski institut]
- Ђирковић, С. (1968). Коментари и извори Мавра Орбина. У М. Орбин, *Краљевство Словена* (стр. 291–377). Београд: Српска књижевна задруга.
- [Ćirković, S. (1968). Komentari i izvori Mavra Orbina. U M. Orbin, *Kraljevstvo Slovena* (str. 291–377). Beograd: Srpska književna zadruga]
- Џаџић, П. (1996). Иво Андрић: Легенда, прича, мит, историја (Предговор). У И. Андрић, *На Дрини ћуприја* (стр. 7–102). Београд: Просвета.
- [Džadžić, P. (1996). Ivo Andrić: Legenda, priča, mit, istorija (Predgovor). U I. Andrić, *Na Drini ćuprija* (str. 7–102). Beograd: Prosveta]
- Aristotel (1988). *O pesničkoj umetnosti* (M. Đurić, prev.). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bošković, Đ. (1962). *Stari Bar*. Beograd: Savezni institut za zaštitu spomenika kulture.
- Detelić, M., Ilić, M. (2006). *Beli grad: poreklo epske formule i slovenskog toponima*. Beograd: Balkanološki institut.
- Detelić, M. (2007). *Epski gradovi (Leksikon)*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut.
- Hamburger, K. (1976). *Logika književnosti* (S. Grubačić, prev.). Beograd: Nolit.
- Kleut, M. (1990). Podela srpskohrvatskih usmenih pesama na cikluse – uzroci i posledice. *Narodna umjetnost*, 27(1), 99–108.
- Kostić Z. (2002). *Lik Marka Kraljevića u srpskoj junačkoj pesmi*. Jagodina: Princip.
- Lévi-Strauss, C. (1966). *Divlja misao* (J. Milinković, prev.). Beograd: Nolit.
- Lord, A. B. (1989). *Pevač priča* (S. Glišić, prev.). Beograd: IDEA.
- Maretić, T. (1966). *Naša narodna epika*. Beograd: Nolit.
- Meletinski, E. (1983). *Poetika mita* (J. Jančićević, prev.). Beograd: Nolit.
- Mickjević, A. (1982). О srpskoj narodnoj poeziji (S. Subotić, prev.) U S. Koljević (prir.), *Ka poetici narodnog pesništva (Strana kritika o našoj narodnoj poeziji)* (str. 219–225). Beograd: Prosveta.
- Rastoder, Š., Andrijašević, Ž. M. (ur.). (2006). *Istorijski leksikon Crne Gore 5*. Podgorica: Vijesti.
- Zuković, Lj. (1985). *Narodni ep o Marku Kraljeviću*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Извори

- Андрић, И. (1996). *На Дрини ћуприја*. Београд: Просвета.
[Andrić, I. (1996). *Na Drini ćuprija*. Beograd: Prosveta]
- Бећировић, Р. Т. (2011). *Стабљике српства (Изабране и нове пјесме)*. Цетиње: Светигора.
- [Bećirović, R. T. (2011). *Stabljike srpstva (Izabrane i nove pjesme)*. Cetinje: Svetigora]
- Богишић, В. (прир.). (2003). *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*. Горњи Милановац: ЛИО.
- [Bogišić, V. (prir.). (2003). *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*. Gornji Milanovac: LIO]
- Богдановић, З. (1888). Уз наше слике. Вишеградска ћуприја. *Босанска вила*, III(10), 157–158; III(11), 174–175.
- [Bogdanović, Z. (1888). Uz naše slike. Višegradska ćuprija. *Bosanska vila*, III(10), 157–158; III(11), 174–175]
- Златичанин, И. (1912). Јела, љуба Милоша Обилића. *Босанска вила*, 23–24, 317–319.
- [Zlatičanin, I. (1912). Jela, ljuba Miloša Obilića. *Bosanska vila*, 23–24, 317–319]
- Зоговић, Р. (прир.). (1970). *Црногорске епске пјесме разних времена*. Титоград: Графички завод.
- [Zogović, R. (prir.). (1970). *Crnogorske epske pjesme raznih vremena*. Titograd: Grafički zavod]
- Јевтић, М. (2002). *Висови Нова Вуковића (Разговор са Новом Вуковићем)*. Београд – Ваљево: Београдска књига, Кеј.
- [Jevtić, M. (2002). *Visovi Nova Vukovića (Razgovor sa Novom Vukovićem)*. Beograd – Valjevo: Beogradska knjiga, Keј]
- Калезић, С. (1988). *Свјетлила*. Подгорица: Културно-просвјетна заједница.
- [Kalezić, S. (1988). *Svjetlila*. Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica]
- Караџић, В. С. (1935). *Српске народне пјесме* (2. издање, књ. VI). Београд: Државна штампарија.
- [Karadžić, V. S. (1935). *Srpske narodne pjesme* (2. izdanje, knj. VI). Beograd: Državna štamparija]
- Караџић, В. С. (1965). *Пјеснарица 1814–1815*. Београд: Просвета.
- [Karadžić, V. S. (1965). *Pjesnarica 1814–1815*. Beograd: Prosveta]
- Караџић, В. С. (1974). *Српске народне пјесме (Из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића)* (Књ. II) (Ж. Младеновић, В. Недић, прир.). Београд: Српска академија наука и уметности.
- [Karadžić, V. S. (1974). *Srpske narodne pjesme (Iz neobjavljenih rukopisa Vuka Stef. Karadžića)* (Knj. II) (Ž. Mladenović, V. Nedić, prir.). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti]
- Караџић, В. С. (1988). *Српске народне пјесме* (Књ. II) (Р. Пешић, прир.). Београд: Просвета.
- [Karadžić, V. S. (1988). *Srpske narodne pjesme* (Knj. II) (R. Pešić, prir.). Beograd: Prosveta]
- Љубиша, С. М. (1949). *Стефан Митров Љубиша, Приповијести и причања* (В. Латковић, прир.). Београд: Југословенска књига.

- [Ljubiša, S. M. (1949). *Stefan Mitrov Ljubiša, Pripovijesti i pričanja* (V. Latković, prir.). Beograd: Jugoslovenska knjiga]
- Меденица, Р., Аранитовић, Д. (прир.). (1987). *Ерлангенски рукопис (Зборник старих српскохрватских народних песама)*. Никшић: Универзитетска ријеч.
- [Medenica, R., Aranitović, D. (prir.). (1987). *Erlangenski rukopis (Zbornik starih srpskohrvatskih narodnih pesama)*. Nikšić: Univerzitetska riječ]
- Милутиновић, С. М. (1990). *Пјеванија црногорска и херцеговачка* (Д. Аранитовић, прир.). Никшић: Универзитетска ријеч.
- [Milutinović, S. M. (1990). *Pjevanija crnogorska i hercegovačka* (D. Aranitović, prir.). Nikšić: Univerzitetska riječ]
- Николић, А. (1861). *Зиданѣ Скадра на Бояни (Жалостно позорие у три дѣјства)*. Нови Сад: Брзотискомъ Епископске Књигопечатнѣ.
- [Nikolić, A. (1861). *Zidaně Skadra na Bояni (Žalostno pozorie u tri dějstva)*. Novi Sad: Brzotiskomъ Episkopske Kњigorečatnѣ]
- Павић, М. (прир.). (1986). *Стари српски записи и натписи*. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.
- [Pavić, M. (prir.). (1986). *Stari srpski zapisi i natpisi*. Beograd: Prosveta, Srpska književna zadruga]
- Петрановић, Б. (1989а). *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине* (Књ. II) (Н. Килибарда, прир.). Сарајево: Свјетлост.
- [Petranović, B. (1989a). *Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine* (Knj. II) (N. Kilibarda, prir.). Sarajevo: Svjetlost]
- Петрановић, Б. (1989б). *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине* (Књ. III) (Н. Килибарда, прир.). Сарајево: Свјетлост.
- [Petranović, B. (1989b). *Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine* (Knj. III) (N. Kilibarda, prir.). Sarajevo: Svjetlost]
- Петровић, П. Њ. (1996). *Горски вијенац*. Цетиње: Обод.
- [Petrović, P. Nj. (1996). *Gorski vijenac*. Cetinje: Obod]
- Frndić, N. (prir.). (1969). *Muslimanske junačke pjesme*. Zagreb: Stvarnost.
- Hörmann, K. (1990). *Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini* (Knj. I) (Ђ. Buturović, prir.). Sarajevo: Svjetlost.
- Jursenar, M. (1980). *Osmeh Kraljevića Marka* (Ђ. Dimitrijevič, prev.). Beograd: Beogradski grafičko-izdavački zavod.
- Kačić, M. A. (1946). *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Letnja lektira: Goldind – Zvonik i neka građevinska zapazanja*. (2012, 4. avgust). Blog Između. <https://izmedju.wordpress.com/tag/rade-neimar/>

Rosanda V. Bajović

Summary

NOVAK THE BLACKSMITH AND RADE THE BUILDER – HISTORICAL CHARACTERS AND LITERARY ARTEFACTS

This paper analyses the characters of Novak the Blacksmith and Rade the Builder in historical reality, as well as their portrayal in oral tradition and written literature. While they are based on historical figures from the Late Middle Ages, Novak the Blacksmith and Rade the Builder transcend the factual existence of blacksmith Novak from Kotor and builder Rade Boro(je)vić Bjelmužević from Bar by becoming part of the symbolic order. This is demonstrated not only in the poems found in Vuk Karadžić's collections, but also in decasyllabic poems from *Bosanska vila*, in Bogišić's, Krauss', Hermann's and Petranović's collections, in handwritten manuscripts from the Archives of Kotor, in medieval records and inscription, as well as in written literature. Since they are typical characters who assist the hero, there aren't any works of oral tradition which feature Novak the Blacksmith and Rade the Builder as protagonists.

Key words:

Novak the Blacksmith, Rade the Builder, Late Middle Ages, oral tradition, historical facts, literary artefacts, symbolic order